

A nemzeti gondolat nyelvfilozófiai megalapozása Fichte: *Beszédek a német nemzethez*

A kulturális, politikai vagy éppen faji nemzetfogalom mellett Fichte korában is bevett volt a nemzetet vagy népet egy adott nyelvet beszélők közösségként felfogni.¹ Bernhardi klasszikus megfogalmazása szerint népen „emberek olyan csoportját értjük, akiknek nyelvi jelei az azonossággal határos hasonlóságot mutatnak”.² A német nemzetről, megmaradási esélyeiről és küldetéséről gondolkodva Fichte is ehhez a tradícióhoz csatlakozott. Ahhoz azonban, hogy a napóleoni uralom alá került németiséghez fűzött reményeit megalapozhassa, nemcsak a nemzeti identitást kellett a nemzeti nyelvből eredtetnie, hanem azt is ki kellett mutatnia, hogy ez a nyelv olyan fölényrel rendelkezik a többi európai nyelvvel, mindenekelőtt a franciával szemben, amely történelmi küldetést ruház a németekre. Tanulmányomban azt a nyelvfilozófiai koncepciót rekonstruálom, amely éppen a német nyelvet és nemzetet tünteti ki, mégpedig éppen abból a szempontból, amely Fichte filozófiája szerint a fordulópontjára érkezett történelem továbbblendítésében jelentős.

1. A világtörténelmi korszakváltás és a német nemzet

A *Beszédek a német nemzethez* című előadássorozatot (1807–1808) Fichte *A jelenlegi kor alapvonásai* címmel három évvel korábban szintén Berlinben tartott előadásai folytatásának szánta. Ebben a történelmet *a priori* adott végcélján keresztül – vagyis hogy az emberi nem „minden viszonyát szab-

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Filozófiai Intézetének oktatója; hankovszky@btk.ppke.hu

¹ Bär, Jochen A.: *Nation und Sprache* in der Sicht romantischer Schriftsteller und Sprachtheoretiker. In Grandt, Andreas (Hrsg.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. De Gruyter, Berlin – New York, 2000, 199–228.

² Bernhardi, August Ferdinand: *Sprachlehre*. Heinrich Frölich, Berlin, 1801, 11.

don, az ész szerint rendezze be”³ – öt korszakra osztotta. Saját korát, „a tökéletes bűnösség állapotát” ezek közül a harmadiknak tekintette. E kor emberének bűne az, hogy közömbös az igazsággal szemben,⁴ és ésszerűtlen életet él, vagyis „nem gondol másra, csak saját magára, nem szeret mást, csak saját magát és egész életét csakis a maga személyes boldogságára teszi fel”.⁵ Ezzel szemben a negyedik kort az jellemzi majd, hogy „az ész a tudomány alakjában mindenütt behatol a nembe”.⁶ A „személy a nemben megfeledkezik önmagáról, és életét az egésznek az életére teszi fel és annak áldozza fel”.⁷ „A nem élete viszont az eszmékben fejeződik ki”, ezért a negyedik korszakot az jellemzi, hogy „megfeledkezünk magunkról az eszmékben”.⁸

1804 telén, amikor ezek a gondolatok megfogalmazódtak, még semmi nem utalt arra, hogy a harmadik korszak hamarosan átadhatja helyét a negyediknek. Fichte nem is tekintette feladatának ennek előmozdítását; megelégedett azzal, hogy sejtette, egyesek megelőzhetik korukat,⁹ és pusztán az *a priori* „világterv”¹⁰ bemutatására és a kordiagnózis felállítására törekedett. Úgy vélte, a „filozófusnál senki sem mentesebb attól a balhiedelemtől, hogy fáradozásaival jelentősen előreviheti a kort”.¹¹ A *Beszédek* megírásáig azonban – bizonyára reálpolitikai tapasztalatok nyomán – részben megváltozott a felfogása. Már *Machiavelliről* című műve is tanúskodik arról, hogy – bár továbbra is úgy gondolja, hogy a történelem fejlődésének lehetséges állomásai *a priori* meghatározottak – azt immár nem látja szükségszerűnek, hogy a történelem valóban befussa ezt a pályát, és elképzelhetőnek tartja a stagnálást, sőt a már meghaladott stádiumokba való visszaesést is.¹² Ebből a történelem menetébe való beavatkozás lehetősége, sőt kötelessége fakad,¹³ amely-

³ Fichte, Johann Gottlieb: A jelenlegi kor alapvonásai. Ford. Endreffy Zoltán. In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Gondolat, Budapest, 1981, 413–701, 420. (A továbbiakban: *A jelenlegi kor alapvonásai*.)

⁴ I. m. 424.

⁵ I. m. 449.

⁶ I. m. 483.

⁷ I. m. 449.

⁸ I. m. 451.

⁹ I. m. 424.

¹⁰ I. m. 419.

¹¹ I. m. 427.

¹² Metz, Wilhelm: Die Weltgeschichte beim späten Fichte. *Fichte-Studien*/1. (1990), 121–131, 127–128. A visszafejlődés riasztó perspektíváját nyújtja: Fichte, Johann Gottlieb: Reden an die deutsche Nation. In Immanuel Hermann Fichte (Hrsg.): *Fichtes Werke* VII. De Gruyter, Berlin, 1971, 257–499, 342. (A művet a továbbiakban ebből a kiadásból idézem, és *Reden an die deutsche Nation* címmel utalok rá.)

¹³ Vö.: Aichele, Alexander: Einleitung. In Fichte, Johann Gottlieb: *Reden an die deutsche Nation*. Meiner, Hamburg, 2008, VII–LXXXIX, XXXII–XXXIII.

nek Fichte konkrét politikai cselekvéssel: a *Beszédek* elmondásával próbált eleget tenni.

Már csak azért is elérkezettnek láthatta az időt a cselekvésre, mert úgy érezte, új kor születésén munkálkodhat. Az előző előadássorozat óta ugyanis az akkor jellemzett harmadik korszak „egyszer csak mindenestül lefutott és lezárult. Az önzés, azáltal, hogy tökéletesen kiteljesedett, egyszer csak megsemmisítette önmagát”.¹⁴ Fichte itt a német államok sorsában bekövetkezett változásra utal. Az önzés egészen addig korlátozott és részleges volt, ameddig csak az alattvalók voltak önzők. Míhelyt azonban a fejedelmek sem voltak már különbek, elérte lehetséges maximumát. A fejedelmek önzése egyrészt abban nyilvánult meg, hogy csak a saját nyugalmukkal törődve elhanyagolták szövetségi kötelességeiket, és így a német államok sorban alulmaradtak a franciákkal szemben. Másrészt abban, hogy az olyan félreértett idegen kifejezésektől vezérelve, mint a „humanitás”, „liberalitás” és „popularitás”, nem voltak elég erőskezűek az állam belső ügyeinek intézésében, és így a csak a maguk javával törődő alattvalókat nem tudták a haza védelmére készíteni. A vezetők és vezetettek együttes önzése végső soron oda vezetett, hogy mindannyiuknak idegen akaratot kell szolgálniuk, és többé nem kereshetik a saját javukat.¹⁵ Így semmisítette meg magát a kiteljesedett önzés, és így ért el a történelem, legalábbis német földön, a negyedik világkorszak küszöbére.

Hogy ez ténylegesen beköszönt-e, vagy visszafejlődés kezdődik, Fichte szerint a *németeken* múlik, azon, hogy képesek-e gyökeres szellemi-erkölcsi megújulásra. Ehhez viszont csak a korábbitól eltérő nevelés vezethet, amely által az új nemzedékek egy megújult nemzetet alkotnak majd. „Csak a nevelés menthet meg minket az egyébként feltartóztathatatlanul ránk törő barbárságtól és elvadulástól”¹⁶ – vallja Fichte, és ezért a *Beszédek* legfőbb célja, hogy megnyerje a németeket az új nevelés ügyének.

Minden bizonnyal nem véletlen, hogy éppen a németek jutottak el először az új korszak küszöbére, az azonban Fichte szemében kétségtelen, hogy ők azok, akiknek először át kell lépniük rajta, sőt, hogy küldetésük az egész emberi nemet átvezetni ezen a küszöbön. A világtervben foglalt negyedik korszak ugyanis nem lehet kizárólag a németeké. Ez a kor éppen azért „a kezdődő megigazulás állapota”,¹⁷ mert benne az emberek megszabadulva az önzéstől, életüket nem egyszerűen másokért, sőt nem is egyszerűen népükért áldozzák, hanem megértik, hogy „a személyes életet a nem életére kell feltenni”.¹⁸ Akár-

¹⁴ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 264.

¹⁵ I. m. 270–271.

¹⁶ I. m. 436.

¹⁷ Fichte: *A jelenlegi kor alapvonásai*, 424.

¹⁸ I. m. 450.

mennyire is hangsúlyozza tehát Fichte a *Beszédek*ben a német nemzet kitüntettségét, patriotizmusa vagy akár nacionalizmusa bizonyos szempontból nem mond ellent korábbi kozmopolitizmusának.¹⁹ Ez utóbbi jegyében *A jelenlegi kor alapvonása*iban még úgy vélekedett, hogy a szellem emberének igazi hazája „általánosságban Európa, sajátosképpen minden korban Európának az az állama, amelyik a kultúra csúcán áll”, ezért egyfajta „világpolgári szemléletnek a birtokában megnyugvással fogadhatjuk a különböző államok cselekedeteit és sorsának alakulását.”²⁰ Sőt, azt is kijelentette, hogy mivel Európa kultúrája gyakorlatilag egységes, a vesztes háborúban „meghódítottakat, akik az új kormánytól nagyjából ugyanazt kapják, mint a régitől, nem nagyon érdekli, ki uralkodik felettük.”²¹ Ezzel szemben a *Beszédek*et éppen az ihlette, hogy Fichte nem tudott belenyugodni a németiség sorsába, abba, hogy francia hatalom alá került. A változás hátterében nemcsak a Napóleon személyével mint a francia forradalom elárulójával szembeni ellenérzései húzódnak meg,²² hanem az is, hogy a történelmi események láttán időközben csalódnia kellett az Európába mint a kultúra, a szellem és a szabadság hazájába vetett reményeiben is.²³ Az új reménység a jövő Németségé lett. A *Beszédek*et tartó Fichte, ha nem is gondolja, hogy Németségé máris a kultúra csúcán állna, s így méltó lenne arra, hogy a „világpolgári szemléletű” emberek már most igazi hazájuknak ismerjék el, biztos benne, hogy az általa javasolt neveléssel oda fog emelkedni, sőt, a következő világkorszak – ha egyáltalán – csakis a német kultúrára épülhet. Ezért nem lehetett közömbös számára, mi történik szűkebb hazájával. Úgy látta, saját világtörténelmi szituációjában az emberi nem sorsa a németekétől függ. A német nemzetet tehát mindenekelőtt a küldetése tünteti ki a szemében.

A kérdés csak az, hogy van-e ésszerű ok éppen a németekben látni az emberiség, vagy legalábbis Európa (hiszen Fichte továbbra is főképp erre koncentrálna) sorsának letéteményesét. Ha esetleg vannak is különbségek a

¹⁹ Különösen akkor, ha a kozmopolitizmust és a patriotizmust úgy definiáljuk, ahogy Fichte teszi *A patriotizmus és az ellentéte* című dialógusában: „A kozmopolitizmus az az uralkodó akarat, hogy az emberi nem létezésének célja valóban beteljesüljön az emberi nemben. A patriotizmus az az akarat, hogy a cél legelőbb abban a nemzetben valósuljon meg, amelynek tagjai vagyunk, és hogy a siker ebből kiindulva áradjon ki az egész nemre.” Fichte, Johann Gottlieb: *Der Patriotismus und sein Gegenheil*. In Fichte, Immanuel Hermann (Hrsg.): *Fichtes Werke* XI. De Gruyter, Berlin, 1971, 221–274, 228–229.

²⁰ Fichte: *A jelenlegi kor alapvonásai*, 650. Vö.: „A keresztény európaiak lényegében egyetlen népet alkotnak, egyetlen igazi hazájuknak a közös Európát tekintik, Európa egyik végétől a másikig nagyjából ugyanazt akarják.” I. m. 424.

²¹ I. m. 638; vö. 427.

²² Vö. Lauth, Reinhard: *Der letzte Grund von Fichtes Reden an die deutsche Nation*. *Fichte-Studien*/4. (1992), 197–230; Reiß, Stefan: *Fichtes „Reden an die deutsche Nation“ oder: Vom Ich zum Wir*. Akademie, Berlin, 2006, 107–110.

²³ Vö. Radrizzani, Ives: *Ist Fichtes Modell des Kosmopolitismus pluralistisch?* *Fichte-Studien*/2. (1990), 7–19, különösen 17.

német és a többi nemzet között, nem esetlegesen, egymást közömbösítő és könnyen kiegyenlíthető-e ezek? Vajon azok a radikális módszerek, amelyekkel Fichte a szüleitől elszakított,²⁴ tehát eredeti kultúrájukból kiragadott gyermekeket nevelni akarja, nem lennének-e éppoly hatékonyak a világ bármely táján? Milyen alapon állíthatja Fichte, hogy „az új emberi nem nevelésének javasolt módját először a németeknek kell a németekre alkalmazniuk, és hogy ez a nevelés tulajdonképpen és elsődlegesen a mi nemzetünkhöz tartozik”?²⁵

A válasz abban rejlik, hogy Fichte a nemzetet a nyelv felől definiálja, amelyet egy sajátos nyelvfilozófia szempontjai szerint értékel. Más nemzetfogalmak nem tennék lehetővé számára a német nemzet sajátos szereppel való felruházását. Fichte ugyanis egyáltalán nem hisz a faji alapon szerveződő nemzetben, mert tudja, hogy Európában nem léteznek a leszármazás szempontjából tiszta népek.²⁶ A nemzet pusztán politikai alapon való megközelítése a megosztott Németországban még elégtelenebbnek tűnhetett, mint máshol.²⁷ A nemzeti identitás kulturális megalapozása is ingatag lenne, hiszen még maga a német kultúra is a környező népekkel való együttműködésből táplálkozik, azoktól nem függetleníthető.²⁸ Legalábbis Európában önmagukban a klimatikus és a földrajzi viszonyok sem alapoznak meg markáns nemzeti különbségeket.²⁹ Annak érdekében tehát, hogy a német nemzetben valami sajátosat, más nemzetekben nem meglévőt és ráadásul „az észtudomány korszakába”³⁰ való átmenet szempontjából jelentőset lehessen felmutatni, Fichtének a nyelvi nemzetfogalmat kellett választania. Erre támaszkodva ugyanis jól megkülönböztethető egymástól a nemzetek, Fichte nyelvfilozófiája pedig lényegi, sőt értékbeli különbségeket mutat ki a nyelvek között. Ezért, hogy a német nemzet kitüntetettséget megérthessük, a következőkben ezt a nyelvfilozófiát kell megvizsgáljunk.

²⁴ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 406, 434–435, 437.

²⁵ I. m. 311.

²⁶ I. m. 313–314.

²⁷ Vö. Bär, Jochen A.: *Nation und Sprache in der Sicht romantischer Schriftsteller und Sprachtheoretiker*. In Grandt, Andreas (Hrsg.): I. m. 206.

²⁸ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 340–341, 351; Fichte: *A jelenlegi kor alapvonásai*, 638.

²⁹ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 313. Úgy tűnik, Fichte megpróbál elhatárolódni attól a Montesquieu-re visszamenő elmélettől, amely a nemzeti karaktert az éghajlati viszonyokra vezette vissza; vö. Reiß, Stefan: I. m. 119. Később látni fogjuk, hogy ez nem sikerült maradéktalanul. Mivel ugyanis az egyes nyelvek különbsége az éghajlattól és a lakóhelytől is függ, közvetett módon a nemzetek különbsége is erre vezethető vissza.

³⁰ Fichte: *A jelenlegi kor alapvonásai*, 424.

2. A korai Fichte nyelvelmélete

Az ide vonatkozó megfontolások a *Beszédek a német nemzethez* negyedik és ötödik beszédében fogalmazódnak meg. A nyelv filozófiai reflexiója azonban nem előzmények nélküli Fichte gondolkodásában. Legkésőbb 1795-től markánsan jelen van, amikor önálló tanulmányban foglalkozott a nyelv eredetével és a nyelvi képességgel. A nyelv értékelése Fichte e korai írásában meglehetősen ambivalens. Egyfelől a filozófusok szerint általában „túlbecsülték a nyelvet, amikor úgy gondolták, hogy nélküle egyáltalán nem mehetett volna végbe észhasználat”,³¹ holott a nyelv pusztán kifejezője a gondolatoknak, amelyek a nyelv segítségével nélkül születtek. Ugyanakkor Fichte transzcendentális dedukcióval már ugyanebben a tanulmányban megmutatja, hogy a nyelv nélkül az ember nem felelhetne meg rendeltetésének: hogy mindig egyezzen meg, legyen összhangban önmagával.³² Néhány évvel később *A természetjog alapja* megfontolásaitól ösztönözve Fichte még ennél is rangosabb szerepet juttat a nyelvnek. A jénai egyetemen több szemeszterben is megtartott *Platner-előadások*ban végigvitt dedukció már magának az ének, illetve az embernek a lehetőség feltételeként is a nyelvet mutatja fel. „Amennyiben vannak emberek, vannak jelek is. Mert ahol egy ember van, ott van több is, ezek kapcsolatban állnak egymással jelek révén [közvetített] fogalmak által. Mármost általános értelemben ez a kölcsönhatás a nyelv, és enélkül nem létezhet az ember.”³³

Bár ezzel a nyelv *mint olyan* jelentősége megkérdőjelezhetetlenné vált, Fichte pályáján újra meg újra felbukkannak a nyelv tényleges teljesítőképességével kapcsolatos kételyek. Az imént idézett dedukcióval nagyjából egyidőben például így ír: „a nyelvi jeleket [...] elkoptatta a gondolatlanság, ezért némileg meghatározatlanná váltak, és segítségükkel nem tudjuk megfelelően kifejezni magunkat”. Ebben a helyzetben nem elegendő kimondani egy szót, hogy pontosan megadhassunk egy fogalmat. „Egy fogalom csak akkor lesz tökéletesen meghatározott, ha megadjuk azt az aktust, amellyel

³¹ Fichte, Johann Gottlieb: A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről. Ford. Felkai Gábor. In Felkai Gábor: *Fichte*. Kossuth, Budapest, 1988, 232–271, 240. (A továbbiakban: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*.)

³² A dedukcióról lásd Janke, Wolfgang: *Vom Bilde des Absoluten. Grundzüge der Phänomenologie Fichtes*. De Gruyter, Berlin – New York, 1993, 143–149.

³³ Fichte, Johann Gottlieb: Vorlesungen über Logik und Metaphysik. In Fichte: *Gesamtausgabe* IV. 1. Frommann–Holzboog, Stuttgart, 1977, 296. A dedukció kissé részletesebb vázlata néhány oldallal korábban ezt az alakot ölti: „Vagyok. Csak annyiban vagyok tudatában önmagamnak mint eszes lénynek, amennyiben magamat individuusként tételezem. Ezt azonban csak [úgy tehetem, ha] eszes lényt tételezek fel magam mellett. Ezt csak annyiban tehetem, amennyiben egy fogalmat közöl velem, ez pedig csak egy jel által lehetséges.” I. m. 293.

létrehozzuk.” Vagyis leírjuk azt az eljárást, illetve azon az eljáráson vezetjük végig lépésről lépésre a hallgatót, amellyel a gondolkodás – valamennyiünk gondolkodása – egy fogalmat megalkothat. „Tedd, amit mondom neked, és azt fogod gondolni, amit én gondolok.”³⁴

Am Fichte tulajdonképpeni kifogása a nyelvvel szemben súlyosabb annál, mint hogy a „gondolatlanság” használhatatlanná teheti. Az 1795-ben *A nyelv eredetéről* szóló tanulmány éppúgy, mint például a talán legfontosabb kései tudománytan, a második 1804-es³⁵ vagy az 1807-es *A patriotizmus és az ellentéte* magában a nyelv természetében lát olyan hibaforrást, amely miatt az igazságra és a realitásra irányuló, „puszta szavak általi megértés nem lehetséges”.³⁶ A probléma gyökere az, hogy a nyelv, amikor a szellemi fogalmakról beszél, elkerülhetetlenül egyfajta „szemantikai illúziót” kelt.³⁷ Ennek megértéséhez röviden át kell tekinteni a nyelv kialakulásáról szóló fichte elmélet egyes részleteit.

Fichte kiinduló tézise, hogy a nyelv ugyan „gondolataink önkényes jelek révén történő kifejezése”,³⁸ ez az önkényesség csak azzal kapcsolatos, hogy ki akarjuk-e fejteni magunkat vagy sem. Maguk a nyelvi jelek nem önkényesen kapcsolódnak a jelöltekhez. Ez legegyszerűbben a hétköznapi tárgyak és történések nevein látható be. Fichte szerint a nyelv kialakulásának folyamán először a látható és hallható egyedi jelenségek kaptak nevet, mégpedig úgy, hogy az emberek „a dolgok jeleit a természet hatásaiból vették; a jelek nem voltak mások, mint azok utánzatai”.³⁹ Idővel az így kialakult „hieroglifa-nyelv” pusztán hangzó nyelvvé alakult, hangalakjaiban egyszerűsödött és olyan kifejezésekkel is bővült, amelyek esetében semmiféle mimetikus kapcsolat nem állt fenn a megjelölni kívánt dologgal.⁴⁰

A nyelvnek ezen a szintjén, vagy ahogyan később a *Beszédek* fogalmaz, a

³⁴ Fichte, Johann Gottlieb: Kísérlet a tudománytan új kifejtésére. Ford. Endreffy Zoltán. In uő: *Válogatott filozófiai írások*. Id. kiad. 129–145, 133.

³⁵ Fichte, Johann Gottlieb: *Die Wissenschaftslehre* (1804). In Fichte, Immanuel Hermann (Hrsg.): *Fichtes Werke* X. De Gruyter, Berlin, 1971, 87–314, 205.

³⁶ Fichte, Johann Gottlieb: *Der Patriotismus und sein Gegentheil*. Id. kiad. 258.

³⁷ Ennek részletes leírását lásd: Janke, Wolfgang: *Die Wörter 'Sein' und 'Ding' – Überlegungen zu Fichtes Philosophie der Sprache*. In Hammacher, Klaus (Hrsg.): *Der transzendentale Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*. Meiner, Hamburg, 1981, 49–69, 56–59.

³⁸ Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 233.

³⁹ I. m. 241.

⁴⁰ Fichte részleteiben is megpróbált számot adni arról a folyamatról, hogyan tértek át az emberek „a természetből eltávolodó jelölésmódra”. Feltételezte, hogy a közösségek vezetői tették meg az első lépéseket ebben az irányban, lásd I. m. 245–247.

nyelv „érzéki részével”⁴¹ kapcsolatban nem léptek fel szemantikai problémák, sőt az általános fogalmak, a dolgok fajainak és nemeinek megnevezésekor sem. Ezekben az esetekben ugyanis az érzéki szemlélet segítségül hívása a szavak szemantikáját érintő minden félreértést elkerülhetővé tesz. Egész más helyzet állt elő, amikor a „nagyon elvont fogalmak”, a „dolog” és a „lét”,⁴² illetve „a szellemi fogalmak jeleinek feltalálása”⁴³ volt a feladat. E fogalmak vagy eszmék nyelvi jeleit ugyanis a korábban is használt szókészletből választották. Az azóta is leküzdhetetlen problémát az okozza, hogy a szavak új használatukban is megőriztek valamit korábbi jelentésükből.

Ami az előbbi csoportot illeti, a „lenni” szó például a primitív nyelvekben is szerepel a „vagyok”, „vagy”, „van” alakokban. És mivel Fichte szerint a nagyobb absztrakciót követelő fogalmak mindig későbbiek, és így későbbiek a nyelvi jelek is,⁴⁴ biztos, hogy „ama magasztos, csak a legélesebb elvonatkoztatás számára hozzáférhető eszme nem lehet az, amit eredetileg e jelek segítségével fejeztek ki”.⁴⁵ Amikor tehát az ember eljutott oda, hogy felemelkedjen a lét fogalmához, a már rögzült jelentéssel rendelkező „lét” szóval kezdte jelölni. Ez azonban elkerülhetetlenül tévedéshez vezetett azáltal, hogy a „lét” és származékai a kezdeti nyelvben – és a legtöbb mai nyelvhasználó számára azóta is – „a *tartó* jelölik a *változóval* szemben, avagy az érzéki *szubsztancia fogalmát*”.⁴⁶ Így hajlamosak vagyunk magát a létet is valami mozdatatlan, halott dolognak gondolni. (Ezzel szemben pályája során Fichte egyre nagyobb nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a lét nem más, mint aktivitás és élet.)⁴⁷

Hasonlóképpen érzéki tárgyak neveinek kölcsönvétele segítségével jelölték az olyan fogalmakat is, amelyeket Fichte „szellemieknek” nevez (én, lélek, halhatatlanság, Isten). Ez az eljárás a legkevésbé sem volt önkényes, hanem az emberi természet alapvető szabályai szerint ment végbe. Fichte szerint ugyanis megvan „bennünk az érzéki és a szellemi képzetek sémák általi egyesítésének képessége [...]”. E sémákból kölcsönözték a jelöléseket a szellemi fogalmak számára. Azt a jelet ugyanis, amely a sémából vett érzéki tárgyat megillette a nyelvben, átvitték magára az érzékfölötti fogalomra”.⁴⁸ Például a szellem képzetét egy akarunktól független mechanizmus az árnyék képze-

⁴¹ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 320.

⁴² Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 249.

⁴³ I. m. 251.

⁴⁴ I. m. 249.

⁴⁵ I. m. 250.

⁴⁶ I. m. 250.

⁴⁷ Vö. Fichte: *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*. Ford. Hankovszky Tamás. Szent István Társulat, Budapest, 2010, 11.

⁴⁸ Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 253.

tével kapcsolja össze. Mivel az árnyék képzetének már korábról megvolt a neve, amikor az ember felemelkedett a szellem fogalmáig, az árnyék nevét (az „árnyék” szót) kezdte használni ennek a megjelölésére is.⁴⁹

Fichte az elmondottakból a nyelvet érintő kritikai következtetésekre jut. Az a mód ugyanis, ahogyan az ember az úgynevezett szellemi fogalmakhoz jeleket rendelt, vagyis „[...] az érzéki jeleknek érzékfölötti fogalmakra történő átvitele [...] egy tévedés oka. Ez a jelölésmód ugyanis könnyen ráviszi az embert, hogy az így kifejezett szellemi fogalmat összetéveszse azzal az érzéki tárggyal, amelytől a jelet kölcsönözték.”⁵⁰ Itt mintha Fichte maga is némi-képp „túlbecsülne a nyelvet”. Hiszen ha a gondolkodás tényleg teljesen nyelv nélkül menne végbe, mint néhány oldallal korábban állította, ha a séma a nyelv közvetítése nélkül is egybekapcsolná például a szellemet és az árnyékot, akkor a kettő összetévesztése egyáltalán nem nyelvi, nem szemantikai eredetű tévedés volna. A közös név által összekötött képzetek egységét Fichte bizonyára szilárdabbnak érezte annál, mint amilyent önmagában a séma teremthetett volna, és önkéntelenül feltételezte, hogy a gondolkodás valamilyen módon minden emberben támaszkodik erre az egységre.⁵¹

Fichte nyelvet érintő kritikáját nem enyhíti, hogy a belőle fakadó tévedés „elkerülhetetlen volt”, mivel a szellemi „fogalmakat nem tudták máshogy jelölni”.⁵² Az pedig talán még súlyosbítja is, hogy úgy tűnik, a nyelv okozta tévedés visszavezethető egy másikra, arra, hogy a szellemi tárgyak jele *maga is* „tévedésen alapul”.⁵³ Ez a még alapvetőbb tévedés aligha lehet más, mint hogy a séma egyesíti az érzéki és az érzékfeletti képzeteket, vagy legalábbis az, hogy az egyesített képzetekhez hajlamosak vagyunk azonos jelet rendelni. Így a nyelv eredendően és elkerülhetetlenül, vagyis természetéből fakadóan hibák forrása, és éppen a szellemi fogalmakról való beszéd esetében. Pontosan azon a területen, amelyen a világterv negyedik korszakához elvezetni kívánó nevelésnek a legfontosabb teendői vannak.

⁴⁹ A két fogalomra használt mai szavaink különbsége nem cáfolja ezt az elméletet, mivel a szavak hangalakja Fichte szerint változékony, és a séma által egybekapcsolt fogalmak nyelvi jelei idővel más-más irányba változhatnak.

⁵⁰ Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 254. A fordítást módosítottam.

⁵¹ Fichte szerint a nyelv még ennél is gyökeresebb félreértések forrása lehet. Aki ugyanis nem volt képes megalkotni magának bizonyos szellemi fogalmakat, az az ezek jeleként igénybe vett kifejezéseket sem érthette úgy, ahogyan kellett volna. „Az ilyen ember azt hitte tehát, hogy csupán azokról az érzéki tárgyokról van szó, amelyekről az előadott jeleket kölcsönözték, s ezért a szellemi tárgyakat túl materiálisan gondolta el.” I. m. 254. A fordítást módosítottam. A hiba elsődleges forrása persze itt sem a nyelv, hanem az, hogy az illető képtelen a maga tisztaságában elgondolni az adott érzékfeletti tárgyat.

⁵² I. m. 254.

⁵³ I. m. 253.

3. A *Beszédek a német nemzethez* nyelvelmélete

Fichte korai nyelvfilozófiájának ezek a belátásai, amelyek megalapozzák az elkövetkező évtized nyelvvel szembeni kritikus beállítódását, aligha összeegyeztethetők azzal az 1807-es gondolattal, hogy a történelem előrelendítése nem a felvilágosodás kiteljesedésétől vagy a „társiatlan társiasság” (Kant) hajtóerejétől, esetleg egy „világtörténelmi egyéntől” (Hegel) várható, hanem egy nemzettől, amelyet éppen a közös nyelv tesz nemzetté, és csak a nyelve tüntet ki más nemzetekkel szemben. Főleg akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Fichte a német nemzet küldetését megalapozó nyelvfilozófiai fejtegetések elején is és végén is nyomatékosan elhatárolódik attól, hogy a német nyelv „különleges adottságaira”⁵⁴ vagy sajátos „belső értékeire”⁵⁵ hivatkozzon. Amit a német nyelvről tőle megtudunk, pusztán annyi, hogy benne hibátlanul megvalósul az, amit a *Beszédek* negyedik fejezetében „az általában a nyelv lényegéről szóló vizsgálódás”⁵⁶ a nyelv természetéről feltár. Ha tehát a történelem megújítását Fichte mégis egy nyelvi alapon szerveződő konkrét közösségtől várja, akkor ez csak úgy lehetséges, ha legalább részben megváltoztatja a nyelvről alkotott nézetét, nevezetesen azt, hogy a nyelv természetéből szükségképpen félreértések fakadnak a szellemi élet területén.

Az újabb Fichte-szakirodalmon végighúzódik a felismerés, hogy Fichte korai nyelvfilozófiája nincsen összhangban a *Beszédek*ben kifejtett elmélettel, sőt bizonyos aspektusaiban ellentétes is azzal.⁵⁷ Adós maradt viszont azzal, hogy feltárja, mi az a nyelvfilozófián belüli pont, amelynek újragondolására a változások visszavezethetők. Enélkül pedig úgy tűnhet, *egyedül* a patriotizmus vagy a nacionalizmus az ihletője a nyelv, vagy legalábbis a német nyelv újfajta értékelésének. A következőkben kísérletet teszek ennek a hiánynak a pótlására.

Fichte a *Beszédek*ben is kitart amellett, hogy a nyelv nem önkényes, ezért nem megállapodáson vagy egyes emberek hatalmi szaván múlik, hogy melyik tárgynak mi a neve. Sőt, korábbi tanulmányához képest is szigorúbb állás-

⁵⁴ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 314.

⁵⁵ I. m. 325.

⁵⁶ I. m. 314–319.

⁵⁷ Néhány példa időrendben: Verweyen, Hansjürgen: *Recht und Sittlichkeit in J. G. Fichtes Gesellschaftslehre*. Alber, Freiburg–München, 1975, 212–213; Hennigfeld, Jochem: Fichte und Humboldt – Zur Frage der Nationalsprache. *Fichte-Studien/2*. (1990), 37–50, 45; Barbarić, Damir: Fichtes Gedanken vom Wesen der Sprache. *Fichte-Studien/19*. (2002), 213–222, 220; Reiß: Fichtes „Reden an die deutsche Nation”, 221. Janke megkísérli a nyelv két megközelítését ellentmondásmentes összhangba hozni, de ő is csak úgy tudja ezt megoldani, hogy két, egymást dialektikusan kiegészítő tényezőként fogja fel őket. Janke, Wolfgang: *Vom Bilde des Absoluten. Grundzüge der Phänomenologie Fichtes*. De Gruyter, Berlin – New York, 1993, 167.

pontra helyezkedik, mert ott még feltételezte, hogy a közösségek vezetői olykor „feltaláltak” néhány „önkéntes jelölést, amelyre semmilyen, vagy csak véletlenszerű indíték adódott”.⁵⁸ A *Beszédek* a nyelv kialakulásának és fejlődésének három lépcsőfokát mutatja be, hogy közben a nyelv egész történetét mentesítse az önkénytől.

A) Először is a nyelv születését egy alaptörvény szabályozza, „[...] amely szerint az emberi beszélőszervekben minden fogalom ezzé és nem valamelyik más hanggá válik. Ahogy a tárgyak az egyes ember érzékszerveiben ezzel vagy azzal a meghatározott alakkal, színnel stb. képződnek le, úgy képződnek le a társadalomban élő ember beszélőszerveiben ezzel vagy azzal a meghatározott hanggal”.⁵⁹ Ahogy nem függ az önkényemtől, hogy milyen színűnek látok egy tárgyat, ugyanúgy nem függ az sem, hogy hogyan nevezem meg. Az ember tehát már-már passzív, szinte egyedül az függ tőle, hogy megszólal-e, és még ha úgy is dönt, hogy igen, akkor is „tulajdonképpen nem az ember beszél, hanem az emberi természet beszél benne”.⁶⁰

B) Ha viszont kizárólag az emberi természet határozná meg a szavainkat, mindössze egyetlen nyelv létezne. A nyelvek különbségét Fichte azzal magyarázza, hogy a nyelv fejlődését azok a hatások irányították, „[...] amelyek az éghajlatból, a beszélőszervek gyakoribb vagy ritkább használatából fakadtak, valamint amelyeket a megfigyelt és megjelölt tárgyak sorrendje a jelölések sorrendjére gyakorolt. Mindazonáltal ebben sem volt önkény vagy esetlegesség, hanem szigorú törvény”.⁶¹ Mivel pedig az azonos területeken osztozó emberek esetében ezek a hatások azonosak voltak, máshol viszont más hatások jelentkeztek, eltérő lokális nyelvek és az ezeket beszélő közösségek, a népek jöttek létre. Így azon felül, hogy az emberi természet beszél belőlünk, minden megszólalásunk elkerülhetetlenül magán hordja azon közösség történetének és tapasztalatainak nyomait is, amelyhez tartozunk. Fichte ezt annyira jelentőségteljesnek érzi, hogy nemcsak általában az ember és a nyelv szintjén, hanem a konkrét népek és nyelvek vonatkozásában is megfogalmazza a nyelv elsőbbségét a nyelvhasználóval szemben. „Tulajdonképpen nem egy nép mondja ki a tudását, hanem maga a tudása szólal meg belőle.”⁶²

C) Nemcsak a nyelv és a nyelvek kialakulását, hanem nemzedékről-nemzedékre való továbbfejlődésüket is egyedül „a természet nyelvi ereje” szabályozza.⁶³ Ezért minden nyelv szükségszerűen vált olyanná, mint amilyen a jelenben. És mivel a változások fokozatosak voltak, mivel nem voltak önké-

⁵⁸ Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 247.

⁵⁹ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 314.

⁶⁰ I. m. 314–315.

⁶¹ I. m. 315.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

nyes újítások, vagyis a nyelv kialakulásának folyamatában nem voltak ugrások, így, még ha nem is értjük már őseink beszédét, maga a nyelv mindvégig ugyanaz maradt.

Ez a háromlépéses történet nemcsak a nyelv „érzéki részéről” ad számot, hanem arról is, hogyan keletkeztek és fejlődtek a „szellemi fogalmak” jelei. Mindazonáltal ezek születéséről Fichte részletesen is számot ad, és nem elégszik meg azzal, hogy csak általában hivatkozzon egy szigorú törvényre, mint az érzéki tárgyak jelei esetében tette. Erre azért van szükség, mert ez az a pont, amelynek alaposabb végiggondolásával módosíthatja korábbi kritikus nyelvfilozófiáját. Láttuk, hogy a nyelv megtévesztő hatása végső soron abból fakad, hogy „az emberi lélekben rejlő alapnál fogva”⁶⁴ „egyesítünk” egymással bizonyos érzéki és érzékfeletti képzeteket. Ezt az egyesítést a korai Fichte szerint a séma végzi. A *Beszédek*ben viszont már szó sem esik sémákról, hanem csak szimbólumokról.⁶⁵ A kettő különbsége megfelel annak a megkülönböztetésnek, amelyet Kant *Az ítélőerő kritikája* 59. §-ában tett.⁶⁶ Eszerint mind a sémák, mind a szimbólumok fogalmak szemléletek általi megérezkítései, de „az előbbiek a fogalom közvetlen, az utóbbiak a fogalom közvetett ábrázolásai”. Kant elmagyarázta, hogy a szimbólumok esetében a fogalmak ábrázolása úgy történik, hogy „az ítélőerő kettős tevékenységet végez: a fogalmat először egy érzéki szemlélet tárgyára alkalmazza, másodszor pedig az e szemléletről való reflexió pusztá szabályát alkalmazza egy teljesen más tárgyra, amelynek az első csupán a szimbóluma.”⁶⁷

Azzal tehát, hogy a *Beszédek*ben a sémák helyét a szimbólum foglalja el, az egymáshoz rendelt érzékfeletti és érzéki képzetek kapcsolata lazábbá válik, csökkentve azt a veszélyt, hogy valaki közös nyelvi jelük miatt egybemossa őket.⁶⁸ Fichte, aki nem hivatkozik Kantra, a nyelv szimbolikus működésének bemutatásához mindenekelőtt egy érzékfeletti és egy érzéki valóságot különböztet meg bennünk, amelyeket leegyszerűsítve léleknek és testnek is nevez. Az előbbi számára érzékfeletti, az utóbbi számára érzéki tárgyak jelenhetnek meg, mégpedig minden tárgy a maga sajátos, mással összetéveszthetetlen

⁶⁴ Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*, 253.

⁶⁵ E változás tényét egy lábjegyzetben már Hennigfeld jelezte, de jelentőségét nem tárta fel. Hennigfeld: *Fichte und Humboldt*, 41.

⁶⁶ *Az ítélőerő kritikája* interpretációs jelentőségére már Janke is rámutatott; vö. Janke, Wolfgang: Die Wörter 'Sein' und 'Ding' – Überlegungen zu Fichtes Philosophie der Sprache. In Klaus Hammacher (Hrsg.): *Der transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*. Meiner, Hamburg, 1981, 59.

⁶⁷ Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Pap Zoltán. Ictus, Szeged, 1997, 283.

⁶⁸ Árukkodó, hogy Fichte a *Beszédek*ben az érzékfeletti képzetek szimbolikus megnevezéséről szóló elméletének kifejtését éppen azzal kezdi, hogy megemlíti, amit elmond, az nemcsak azt írja le, miképpen ragadjuk meg az érzékfeletti, hanem azt is, hogyan „kerüljük el az érzékivel való összekeverését”. Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 316.

módján. Végső soron aszerint különböztetjük meg a tárgyakat, hogy milyen, csak rájuk jellemző viszonyban állunk velük. Fichte ezen felül hallgatólagosan feltételezi, hogy minden érzékfeletti tárggyal való viszonyunk analóg valamilyen (legalább egy) érzéki tárggyal való viszonyunkkal. A nyelv, amely eredetileg csak az érzéki képzetek kifejezésére alkalmas, általa tud megnevezni egy érzékfeletti tárgyat, hogy kimondja, e tárgy „sajátos viszonya a lélekhez olyan, mint ennek és ennek a meghatározott érzéki tárgynak a viszonya érzéki valóságunkhoz”.⁶⁹ Nem érzéki és érzékfeletti képzeteket *egyesítünk* tehát, mint a sémákra hivatkozó korai elmélet szerint, hanem *analógiát* állítunk fel. Így, még ha a hozzánk való viszonyuk szerint analóg dolgokhoz közös nevet rendelünk is, ez a név nem az azonosságukat fejezi ki, hanem csak hozzánk való viszonyuk azonosságát. Mivel azonban két különböző fórum számára jelennek meg azonos módon, nem lehet összetéveszteni őket. A nyelv pedig, amely eleve az analógián, nem pedig az egyesítésen, az azonosításon alapul, szintén nem ad okot félreértésre. Az érzékfeletti tárgyakkal kapcsolatban tehát a nyelv működése abban áll, hogy „[...] megadja az érzékfeletti érzéki képét, csakhogy azzal a megjegyzéssel, hogy ez egy effajta kép. Aki magához a dologhoz kíván eljutni, annak a képben számára megadott szabály szerint kell a lelkét működésbe hoznia.”⁷⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a szimbólum lényege nem egyszerűen az, hogy egybekapcsol két különböző természetű tárgyat, hanem hogy közvetett módon érzéki képet, érzéki szemléletet rendel egy érzékfeletti tárgyhoz. Az érzékfelettihez a nyelv csak az érzékiség közegén keresztül vezet el. Nem absztrakt módon megadható szabályt nyújt az elme számára, hanem egy *képben* adja meg ezt a szabályt.

A szellemi fogalmak megnevezése kedvéért tehát Fichte módosított nyelvelmélete szerint nem kell erőltetetten összekapcsolni egymással érzéki és érzékfeletti képzeteket.⁷¹ Így nem kell már tévedések forrását látnia szel-

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ I. m. 317. Ez pontosan megfelel annak, hogy Kant szerint a szimbolikusan összetartozó tárgyak esetében csak a róluk való reflexió szabályai egyeznek meg (Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 283–284), és némiképp hasonlít ahhoz, ahogyan Fichte korábban az „elkoptatott” nyelven próbált túllépní: annak megadásával, hogy miképpen kell eljárni a gondolkodásnak egy fogalom megalkotásakor. Csakhogy míg akkor egy cselekvéssor lépésről lépésre való levezénylése volt a gondolkodás irányításának eszköze, most egy kép vezet a gondolkodást a szimbolizmus logikája szerint. Fontos azonban, hogy egyik esetben sem egy fogalom elmagyarázása történik, hanem úgy közvetítünk valakinek egy fogalmat, hogy megmutatjuk, hogyan kell azt önállóan létrehozni. Különbség viszont, hogy a szimbólum esetében lényegileg nyelvi természetű az, ami a fogalom megalkotását irányítja.

⁷¹ Ha Kant szövegét pontosabban olvasta volna, Fichte már 1795-ben is tudhatta volna, hogy sémákkal csak tiszta értelmi fogalmakhoz rendelhetünk szemléletet. Az olyan fogalomhoz viszont, „amelyet csak az ész képes elgondolni, s amelynek semmilyen érzéki szemlélet nem felel meg, egy olyan szemlélet társul, amelynél az ítélőerő eljárása pusztán analóg a sematizálásban követett eljárásával, vagyis az utóbbival csak az eljárás szabálya

lemi fogalmak kifejezésében pusztán azért, mert ennek eszköze a nyelv. Ezzel a nyelv mint olyan (jórészt)⁷² megszabadult attól a negatív megítéléstől, amely alá Fichte korábbi elméletében esett, és akár arra is alkalmasnak bizonyulhat, hogy a történelem előrelendítéséhez szükséges szellemi megújulás alapja legyen. Pozitív szerepének azonban van egy további feltétele is, ez pedig Fichte szerint csak a német nyelv esetében teljesül. A többi európai nemzet nyelvében ugyanis a történelem során olyan változások mentek végbe, amelyek zavaróan hatnak az érzékfeletti szférában való tájékozódás közben. A következőkben a nyelv lehetséges változásait kell tehát számba venni, hogy megértsük a németiségnek tulajdonított kitüntetett világtörténelmi szerepet.

4. A német nyelv kitüntetettsége

Bár minden nyelv érzéki szemléletekre támaszkodik az érzékfeletti tárgyak megnevezésekor, gyakran különböző szimbólumokat használnak. Ennek Fichte szerint az a legfőbb oka, hogy az egyes népek esetében más-más időpontban merült fel a szükséglet, hogy egy bizonyos érzékfeletti tárgyhoz nyelvi jelet rendeljenek, és az is különböző volt, hogy ebben az időben a fejlődés milyen szintjén állt a nép érzéki megismerése. Ez a magyarázata annak, hogy a különböző népek az egyes szellemi fogalmakat nemcsak más hangalakokkal, de más-más képekkel fejezik ki.⁷³ Tulajdonképpen már ez is megalapoz egyfajta különbséget a nyelvek között, hiszen az eszmékhez rendelt szimbólumok lehetnek többé vagy kevésbé adekvátak. Bár Fichte maga is utal erre,⁷⁴ nem ebből a megfontolásból kiindulva igyekszik a német nyelv fölényét kimutatni – talán mert ez konkrét fogalmak és szavak összehasonlító vizsgálatát követelné, és így letérítene az a priori vizsgálódás útjáról. Inkább annak tárgyalásával folytatja, hogy mennyire távolodhat el egy nép nyelve az eddig leírt eredettől.

szerint, s nem magát a szemléletet tekintve egyezik meg, tehát a reflexiónak pusztán a formája, nem pedig tartalma szerint”. Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 282–283. Márpedig azok a fogalmak, amelyeket Fichte érzékfelettieknek hív, a kanti terminológiában az ész fogalmainak felelnek meg.

⁷² A lét és a dolog fogalmának kifejezéséhez kötődő szemantikai illúzió kérdését Fichte megújított nyelvelmélete nem érinti, hiszen ez az illúzió a korai Fichte szerint sem a sémák alkalmazásából fakadt, és ennyiben a nyelvben továbbra is tévedések forrását láthatjuk.

⁷³ Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, 317–318.

⁷⁴ I. m. 318.

Ha egy nyelv nemzedékről nemzedékre megőrzi a folytonosságát, akkor mindig ugyanaz a nyelv marad.⁷⁵ Fichte szerint az ilyen nyelv történetében az érzékfeletti és az érzéki tárgy között egyszer már sikeresen megteremtett kapcsolat sohasem szakad meg. Még ha mélyül is a nép ismerete a kapcsolat valamelyik tényezőjéről, a valaha hozzájuk rendelt név kettős referenciája akkor sem változik. Fichte ezt a tételt végtelenül komolyan veszi. Pedig elképzelhető, hogy egy népnek valamelyik érzéki tárgyra vonatkozó ismerete olyan mértékben megváltozik, hogy Kant kifejezésével élve megváltoznak a szemléletéről való reflexió szabályai is. Hacsak nem változnak ugyanabba az irányba azok a szabályok is, amelyek szerint az általa szimbolizált érzékfeletti tárgyról reflektálni kell, akkor a két szabály különbözni fog egymástól, és ezzel együtt megszűnik az analógia az érzéki és az érzékfeletti tárgy között. Mármost Fichte szerint ez nemcsak elméleti lehetőség, hanem a népek hosszú történelmében rendre megtörténtek ilyen esetek. Minden népnél máshogy, de törvényszerűen megváltoztak az érzéki tárgyakra vonatkozó ismeretek ahhoz az időponthoz képest, amikor nevüket egy érzékfeletti tárgyra is átvitték. A tárgy neve ezután is ugyanarra referál, mint korábban, de a tárgy szemlélete már nem ugyanazokat a reflexiókat indítja be a népben. Úgy gondolhatnánk, hogy ezzel a tárgy megszűnik szimbólum lenni. Fichte azonban a nyelv folytonosságára, pontosabban „a nemzedékek örök közvetítőjére és tolmácsára, a mindannyiukból beszélő közös természeti erőre”⁷⁶ apellálva úgy véli, a név ezek után is képes az érzékfeletti tárgyra utalni, mégpedig továbbra is szimbolikus módon. Nem kanti értelemben vett karakterizáció révén, hanem továbbra is úgy referál rá, ahogyan korábban, azaz analógiásan utal az adott érzékfeletti tárgynak a lélekhez való viszonyára. Ennek már csak azért is így kell lennie, mert „többre a nyelv ebben a közegben nem képes”.⁷⁷

Csak akkor lehetséges, hogy az érzéki tárgyról egy adott kor műveltségének megfelelően reflektáljunk, de nevével mégis szimbolikusan utaljunk, mégpedig a reflexió korábbi szabályai szerint adódó érzékfeletti tárgyra, ne pedig egy másikra, ha a név valamiképpen a reflexió korábbi szabályait is magában hordozza. Arra azonban, hogy *ex* hogyan lehetséges, Fichte nem ad más magyarázatot, mint a folytonosságot és a nyelvben megnyilvánuló természeti erőt, illetve azt, hogy a nyelv megőrzi a nyelvi közösség történetének és tapasztalatainak a lenyomatait. A nyelv olyan hatalom, amely többre képes, mint amire az egyes beszélők saját erejükből képesek lennének. Így kap értelmet Fichte diktuma: „Tulajdonképpen nem egy nép mondja ki a tudását, hanem maga a tudása szólal meg belőle.”

⁷⁵ I. m. 316.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ I. m. 317.

Ha a nyelv az érzékfelettire, a szellemire, az eszmére csak szimbolikusan tud utalni, továbbá ha a szimbólumok csak a nyelv teljes múltjának birtoklása esetén tudják a gondolkodást a megfelelő eszméhez vezetni, akkor világos, hogy azok a népek, amelyeknek a nyelve töretlen múlttal rendelkezik, képesek az érzékfelettiről beszélni, képesek közösen és összehangoltan a szó valódi értelmében szellemi életet élni. Azok a népek viszont, amelyek esetében nincsen ilyen folytonosság, csak korlátozottan, vagy tévedést tévedésre halmozva tudnak az érzékfeletti világban közösen tájékozódni.⁷⁸

Amikor például egy nép átveszi egy másik nyelvét, az érzéki világra utaló szavak elsajátítása nem okoz gondot számára, hiszen nincs szükség annak ismeretére, hogyan alakult ki egy szó hangalakja, mert az egyes nyelvi jelek helyes használata az érzéki tapasztalat révén könnyen tisztázható. Más azonban a helyzet az érzékfeletti tárgyak neveivel. Ezeket egy analógia alapján egy érzéki tárgyról vitték át az érzékfelettire. A nyelvtanuló azonban legfeljebb azt sajátíthatja el, hogyan reflektálnak a jelenben az adott tárgy szemléletére a megtanulni kívánt nyelvet beszélők – ezt is csak akkor, ha megtanulta úgy szemlélni a dolgokat, ahogyan ők –, azt viszont nem, hogy hogyan reflektáltak rá korábban. Ezt még az adott nép tagja sem tudja elmagyarázni neki. A szimbolikus megjelölés ugyanis nem definíciót rendel az érzékfeletti képzetekhez, hanem érzéki szemléletet. Ha ez a szemlélet már nem hívható elő, vagyis ha nem lehet pontosan reprodukálni azt a viszonyt, amelyben a szimbólumként szolgáló tárgy valaha állt az érzéki megismeréssel, akkor arra sincsen mód, hogy a nyelvtanuló e viszony analógiája mentén eljusson a megfelelő érzékfeletti tárgyhoz. Számára az elsajátítani kívánt nyelv „szimbolizmusának teljes terjedelmében halott” marad.⁷⁹ Fichte ezt a „humanitás”, a „liberalitás” és a „popularitás” példáján mutatja be. Bár e szavak a latinban értékes eszmékre utaltak, az újlatin nyelvet átvevő germán eredetű népek előtt szükségképpen rejtve maradt a valódi jelentésük, így azok előtt a németek előtt is, akik tőlük kölcsönözték őket. Így már érthető, hogy az ezek által a rosszul felfogott eszmék által irányított német fejedelmek miért nem tudtak eleget tenni uralkodói feladataiknak, miért vezetett a hatalmuk elvesztéséhez az, ami pedig csak egyszerű szókölcsonzásnak tűnt.

Hogy a német nyelv és vele a német nemzet kitüntettségét bizonyítani lehessen, ahhoz már csak egy *a posteriori* tétellel kell kiegészíteni az eddigi *a priori* megfontolásokat. Eszerint – néhány néptől eltekintve, amelyeket Fichte szerint nem érdemes számításba venni – Európát germán eredetű népek

⁷⁸ Sőt, mivel a nyelv „kíséri, korlátozza és előrelendíti” az egyes ember gondolkodását és akarását is, egy ilyen nép körében a helyes *egyéni* gondolkodás és élet is szinte lehetetlen. Vö. I. m. 326.

⁷⁹ I. m. 321.

lakják, akik közül csak a németek őrizték meg eredeti nyelvüket.⁸⁰ A többiek, mindenekelőtt a Berlint éppen megszállva tartó franciák, idegen nyelvet vettek át. Ezért egyedül a német nemzetnek van élő nyelve, a többieké, még ha élőnek látszik is, gyökerében halott. Márpedig az egyetlen lényegi különbség a népek között éppen az, hogy megtartották-e saját nyelvüket, vagy idegenre cserélték azt;⁸¹ minden más ebből vezethető le.⁸² Ebből fakad az is, hogy egyedül a szellemi világban közösségileg is tájékozódni képes német nemzet alkalmas arra, hogy a negyedik korszakba, az ész és az eszmék szerinti élet korába vezesse az emberiséget. Igaz, csak akkor, ha megújul a Fichte által javasolt nevelés által.

Ehhez persze a német nyelvnek fenn kell maradnia, ami – mint Fichte gondosan kimutatja⁸³ – idegen fenntartás alatt hosszú távon nem lehetséges. Ezért az emberi nem érdekében vissza kell állítani a német függetlenséget.⁸⁴ – Így vezetnek vissza a nyelvfilozófiai megfontolások a politikai filozófia és a politikai cselekvés területére.

⁸⁰ I. m. 312, 325.

⁸¹ I. m. 314, 325.

⁸² I. m. 321, 328–343.

⁸³ I. m. 451–453.

⁸⁴ I. m. 451.